

УДК 398.332.4:784.4](477.5)

DOI: <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2020.15.219434>

Ірина Данилейко

<https://orcid.org/0000-0002-1694-4669>

*Проблемна науково-дослідна лабораторія етномузикології
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
Вул. Архітектора Городецького, 1-3/11, 01001 Київ, Україна
тел. +38097 655 73 17, e-mail: ky4er85@ukr.net*

Ірина Клименко

<https://orcid.org/0000-0002-2462-6599>

*Проблемна науково-дослідна лабораторія етномузикології
Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського
Вул. Архітектора Городецького, 1-3/11, 01001 Київ, Україна
тел. +3850 440 67 53, e-mail: klymenko_iryua@ukr.net*

«Барокова» підгрупа зимових пісень типологічної макросім'ї <V55,p4> з «сюжетними рефренами»

Стаття є першою спробою системного опису самостійної мелотипологічної групи зимових пісень українців, виокремленої з масиву творів типологічної макросім'ї <V55,p4>, а саме – «барокових» композицій із сюжетними рефренами (системний код Зм10-4). За результатами аналізу близько 100 зразків визначаються критерії, за якими ця група вирізняється з-поміж інших творів ТМС <55,p4> – розпросторені (3–5 силабогруп) неформульні рефрени, пов'язані з сюжетом певного твору, мелодика з рисами новіших стилів (переходи в паралельну тональність, опора на гармонічні функції), мікстовий тип_мелоорганізації строфи, багатоголосна фактура з елементами кантового голосоведення. Також визначено параметри, за якими відбувається внутрішнє членування типологічної групи Зм10-4 на дрібніші мелодичні різновиди. Пропонується робоча версія індексації та аналітичний опис дев'яти різновидів мелоформ.

Стаття містить три таблиці, в яких подані семантичні формули «барокових» рефренів, різновиди мелоформ Зм10-4 та локальні різновиди «барокових» композицій (мелодичні підгрупи). Тези статті ілюструють 24 нотації. Ареал поширення пісенних зразків типу Зм10-4 показаний на карті.

Ключові слова: пісні зимового циклу, мелотематична форма, сюжетний рефрен, нарощення рефрену, барокова стилістика, Східне Полісся, Лівобережжя, різдвяний кант, кантова фактура

Нотації розміщено після тексту, карта – на с. 178

Однією з прадавніх зимових мелоформ українців є композиція, що складається з незмінної основи – десятискладового семантично значимого вірша (V5+5) з ритмікою 11112 та обов'язкового рефрену різної величини (від однієї до п'яти ритмосилабічних груп). Ця найчисельніша за кількістю записаних зразків (2240 одиниць) група отримала назву «типологічної макросім'ї (ТМС) <V55,p4>» (Клименко, 2017, с. 17).

У часи українського Бароко (XVII–XVIII століття) розгорнулася хвиля християнізації народних колядок і створення нового репертуару – *різдвяних кантів*, за висловом О. Шевчук (2012, с. 497). Цей процес новостворення охопив і популярну форму <55,p4>, яка вже й у межах свого традиційного виду виявила схильність до варіювання композиції (Клименко,

2017, табл. 1, с. 17). Очевидно, у барокову добу на базі цієї групи наспівів відбулася оригінальна композиційна «робота» з рефренами, що спричинила появу кількох нових структурних різновидів. Однією з найцікавіших є специфічна група форм з довгим (нарощеним, розширеним, розпростореним) 3–5-елементним рефреном у композиційних версіях <55;P454>, <55;P4545> і <55;P45454> (символом 4 прийнято позначати фігуру хоріямба 2112). «Давня компактна однорядкова композиція колядки стала занадто «тісною» для нового стилю. Збільшення форми відбувається в найпростіший, уже випробуваний спосіб – через повтор у рефрені окремих частин форми. Ще один спосіб збільшення масштабів рефрену (отже, і цілої композиції) – значні лексичні зміни в ньому відповідно до нового

релігійного змісту обряду» (Єфремов, 2016, с. 55). Як далі зазначає дослідник, ці зміни призвели і до зміни способу інтонування, від «ритуально-прямого» звукоутворення до такого, що наближений до церковного співу. Інші дослідники зимових жанрів також відзначають той факт, що «зимовий цикл притягнув до себе багато творів з інших жанрів» (Коропніченко, 2009, с. 141). 3-поміж творців нових різдвяних вітальних пісень були й спудеї тогочасних академій та семінарій. Під час канікул вони роз'їжджалися по селах та вчили людей славити Христа. У вступі до збірки пісень Слобідської України, в якій було опубліковано «бурсацьку колядку» (за визначенням виконавців), її укладачка зауважує, що «багатоголосий спів на Слобожанщині тяжіє до барочної ефектності та барвистості» (Новікова, 2006, с. 3).

Мелоформи, про які йде мова, були виокремлені в самостійну типологічну групу (ТГ) Зм10-4, але ще не отримали системного опису в етномузикознавчій літературі, тому розпочате дослідження є актуальним – воно має на меті заповнити досі не описані «білі плями» у традиційній зимовій мелотипології українців. Автори проводять детальний аналіз зразків зазначеної групи пісень і за його результатами намагаються, по-перше, визначити критерії, за якими ця група вирізняється з-поміж інших творів ТМС «55,р4» і винести їх в назву групи; по-друге – виявити ті параметри, за якими можна виокремити типологічні підгрупи та ще менші різновиди вже в рамках групи Зм10-4.

Локалізація матеріалів

Загальний фонд записів обраного мелотипу – близько 200 одиниць, зареєстрованих в електронній базі РОМУ¹. Композиції обраного роду займають міцні позиції на північному сході макроареалу ТМС «55,р4» – «на просторі від Гомеля до Новгород-Сіверського, охоплюючи також басейни північних річок Полтавщини (включно з верхньою Ворсклою). Точкові осередки форми «55;P454» (часто з характерним рефреном *Славен-ясен...*) зафіксовано у Прикарпатті (Стрий – Жидачів – Миколаїв), на Східному Поділлі (Гайсин, Умань, Ямпіль), під Києвом. Найдовша строфа «55;P45454» зустрічається у межиріччі Дніпра й Десни (чернігівсько-

гомельській зоні – у районах Ріпок, Городні, Щорса, Ветки)» (Клименко, 2012, с. 111).

Аналітичну базу цієї статті склали **100 зразків**, що походять із імовірного ядра ареалу – Лівобережної України між Десною і Ворсклою (теперішніх Чернігівської, Київської, Полтавської, Сумської областей), а також з прилеглих районів Брянської області Росії, Гомельської та Могильовської областей Білорусі. Використано й окремі записи з віддалених теренів – Черкаської, Житомирської, Рівненської та Миколаївської областей. Ознайомитися з географією цих зразків можна на карті 1 (стор. 178). Більшість творів була нотована І. Данилейко з архівних звукозаписів.

Систематизація

Типовими для зимових пісень українців є короткі «формульні рефрени» – «Коляда», «Щедрий вечір», «Ой дай, Боже» та інші. Розпросторення рефренів, як формотворчий принцип українських колядок і щедрівок, більшою мірою характерне для Лівобережжя. Зона побутування окресленого «барокового» підвиду має певне регіональне обмеження. «Приєм розширення (нарощування) рефрену до 3–5 силабо-груп займає лівобережний ареал; особливі мелофактурні характеристики зразків з великими рефренами показують їх належність до новіших форм, утворених під впливом кантової культури, тому віднесені до самостійної групи Зм10-4 ДЯ-КВ з власною системою різновидів» (Клименко, 2017, с. 17).

У результаті аналізу пісень було виокремлено шість смислових формул, пов'язаних з різними *адресатами* пісень (таблиця 1). Порівняно з близько 20-ма сюжетними рефренами, які циркулюють в іншій великій групі колядок – ТМС «55,р3» – це невелика кількість. Спеціальні рефрени отримали колядки / щедрівки для *хлопця* (*Славен воїн*), *господині* (сюжет «Умная жона»), *дівчини* (*Рожжа моя*). Колядування *господареві* супроводиться серією *християнських рефренів* (*Рай, море, рай, Славен еси, Радуйтеся-веселітеся*). Семантичні формули рефренів мають як компактні 3-елементні, так і розширені 4(-5)-елементні версії. Одиначними виключеннями є 2- і 7-елементні версії. Рефрен *Рожжа* переважно 3-елементний (тридільний) – вважаємо його редукованою версією (як буде показано далі). Деякі сюжети мають втілення і в інших групах наспівів – наприклад, сюжетні мотиви «Умная жона», «Рай море» характерні для рефренів ТМС «55,р3»).

¹ Реєстр обрядових мелодій українців. Розробник І. Клименко.

Таблиця 1. Семантичні формули «барокових» рефренів та їх структура відповідно до правил чергування ритмічних фігур
Зразки взято з реальних виконавських версій і підтекстовано згідно ритмомелодичних формул.

<u>4</u>	<u>5</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>4 (4, 5)</u>
1. Сюжет для хлопця-сина, воїна				
<i>Славен воїн</i>	<i>молодчик Женечка</i>	–	<i>в отецькім / отцевім</i>	–
<i>Грай-грай, море,</i>	<i>молодий Василько</i>	<i>на конику</i>	<i>дому</i>	–
<i>Славен, ясен</i>	<i>славен-преславен</i>	–	<i>молодий Іванко</i>	<i>поміж миром</i>
<i>Славим тебе</i>	<i>молодчик Дмитрику</i>	–	–	<i>Рожество твоє</i>
2. Сюжет для господаря, християнська символіка				
<i>Славен сси</i>	<i>славен Господь Бог</i>	–	–	<i>на небеси</i>
<i>Варіанти: наш милий Боже / сам милий Господь / наш Бог над нами / ще й Христу-Цару / рожденном цару</i>				
<i>Слава Богу</i>	<i>воєдиному</i>	<i>Сусу Христу</i>	<i>бласловеному</i>	<i>на небесах</i>
3. Сюжет для господаря, християнська символіка				
<i>Грай, море,</i>	<i>радуйся, земля</i>	–	–	<i>Святий вечір</i>
<i>Рай, море, рай</i>		<i>буде врожай</i>	Варіант:	<i>вік од віку</i>
<i>Радуйтеся</i>	<i>веселітеся</i>	<i>в свойом дому</i>	<i>та на престолі</i>	<i>радуйтеся</i>
4. Сюжет «Умная жена»				
<i>Бог йому дав</i>	<i>умную жану</i>	–	–	<i>в його даму</i>
	<i>Бог йому послав</i>	<i>умну жену / жону</i>	<i>да в його дому (даму)</i>	–
	<i>умную жину</i>			<i>гаспадиняю</i>
<i>Бог єму дав</i>	<i>Бог єму послав</i>	<i>Розумну жону</i>		<i>Бог єму дав</i>
5. Дівочі сюжети				
<i>Рожа моя</i>	<i>вся червоная / повна червона</i>	–	–	<i>боровая</i>
<i>Рожа моя</i>	<i>ой рожка моя</i>	–	<i>повна червона</i>	<i>що/у в городі</i>
<i>Роже-роже</i>	–	<i>червоная</i>	<i>та й хорошая</i>	–
6. Сюжет для господаря, християнська символіка				
<i>Рай розвився</i>	<i>святий Сус Христос</i>	–	–	<i>народився</i>
<i>Рай, рай розвивсь</i>	<i>Христос народивсь</i>	–	–	<i>в сьому дому</i>
		–	–	<i>на її дворі</i>
<i>Рай ураївся</i>	<i>Христос нарадзівся</i>	–	–	<i>на вашиим дварі</i>
<i>Рай тут розвився</i>	<i>Христос народивсь</i>	–	<i>у пана сего</i>	<i>в домі єго</i>
<i>Рай, рай развівсь</i>	<i>Христос нарадівсь</i>			<i>на єго дваре</i>

За ритмоорганізацією зразки цієї ТГ належать до двомірних мелотипів. Відмітимо, що 4-складник у цій групі майже завжди використовує фігуру **хоріямба** $\underline{4}$ | ♩ ♩ ♩ ♩ |. Він чергується з 5-складником (здебільшого послідовно). У поєднанні з досить повільним темпом такі ритми створюють відчуття тридольності. Це не є характерним для обрядової музики українців – зате характерне для частини творів барокової доби, зокрема й відомого різдвяного канту *Нова рада стала*.

Численні нотації показали, що в систематизації творів обраної групи на перше місце вийшов **мелотематичний фактор**, відсунувши на другий план композиційну будову

самого рефрена (кількість силабогруп та число силаб у них). Хоча систематику мелотематичних різновидів треба вважати робочою, все ж можна доволі чітко розрізнити серед цих пісень два основних різновиди (таблиця 2):

А – такий, де мелодичне фразування є автономним для змістового рядка й рефренної частини: $\alpha\beta;\gamma\delta\dots$;

Б – такий, де початкова мелодична хвиля є тридільною: охоплює дві змістові силабогрупи й першу силабогрупу рефрену: $\alpha\beta,\gamma;\dots$. Продовження рефрену мелодично оформлюється по-різному, утворюючи дрібніші підвиди групи Зм10-4.

Таблиця 2. Різновиди мелоформ «барокової» групи

А Зм10-4А МЕЛОДИЧНЕ ФРАЗУВАННЯ Є АВТОНОМНИМ ДЛЯ ЗМІСТОВОГО РЯДКА Й РЕФРЕННОЇ ЧАСТИНИ: $\alpha\beta;\gamma\delta\dots$;		Б Зм10-4Б АСИМЕТРИЧНИЙ РЕФРЕН, ПОЧАТКОВА МЕЛОДИЧНА ХВИЛЯ Є ТРИДІЛЬНОЮ: ОХОПЛЮЄ ДВІ ЗМІСТОВІ СИЛАБОГРУПИ Й ПЕРШУ СИЛАБОГРУПУ РЕФРЕНУ: $\alpha\beta,\gamma;\dots$
Мелотематичні форми		Мелотематичні форми
$\alpha\beta; \alpha\beta$ $\alpha\beta; \gamma\beta\beta$ $\alpha\beta; \gamma\beta, \gamma\beta$ $\alpha\beta; \gamma\beta, \gamma\beta, \beta$ $\alpha\beta; \beta\beta\beta$ $\alpha\beta; \beta\beta\beta\beta$	$\alpha\beta; \gamma\beta, \delta$ $\alpha\beta; \gamma\beta, \gamma\beta, \delta$ $\alpha\beta; \gamma\beta, \gamma\beta, \gamma\beta, \delta$ $\alpha\beta; \alpha\beta, \alpha\beta, \delta$ $\alpha\beta, \delta; \alpha\beta, \delta; \alpha\beta, \delta$ $\alpha\beta; \alpha\beta, \delta; \alpha\beta, \delta$ $\alpha\beta; \gamma\gamma\gamma\gamma, \delta$	$\alpha\beta,\gamma; \alpha\beta,\gamma$ $\alpha\beta,\gamma; [\alpha]\beta,\gamma$ $\alpha\beta, [\gamma]; \alpha\beta,\gamma$ $\alpha\beta, [\gamma]; \alpha\beta, [\gamma]$ $\alpha\beta,\gamma; \gamma, \alpha\beta$ $\alpha\beta,\gamma; \alpha\beta,\gamma, \delta$ $\alpha\beta,\gamma; \alpha\beta,\gamma, \alpha\beta$

Подальший поділ підгруп Зм10-4А і Зм10-4Б базується на індивідуальних особливостях кожної підгрупи. На формування локальних різновидів впливають такі ознаки:

- *амбітус* (наприклад, на Сіверщині твори цієї групи стилістично не відрізняються від інших архаїчних мелодій гетерофонно-кластерного типу) та умовний ладовий нахил;

- *система опорних тонів* (є підгрупа з характерною зупинкою віршового мелорядка на субкварті);
- *система повторів* мелодичних фраз;
- *рефрен-примітив* після виразного заспівного рядка;
- специфіка *кадансової групи* тощо.

Застосувавши ці параметри, ми виокремили чотири різновиди в підгрупі А і п'ять різновидів у підгрупі Б (таблиця 3).

Таблиця 3. Локальні різновиди «барокових» композицій: мелодичні підгрупи (робоча версія індексації)

Зм10-4А		Зм10-4Б	
Зм10-4А1	Октавного діапазону	Зм10-4Б1	«мажорний» нахил, СДО 3,IV,1
Зм10-4А2	Переважно квінтового діапазону	Зм10-4Б2	«мінорний» нахил, СДО 2/1-IV-1
Зм10-4А3	«Святий вечір»	Зм10-4Б3	«мінорний» нахил, СДО 5-1/5-2/3
Зм10-4А4	Рефрен-примітив	Зм10-4Б4	мінорний нахил, відхилення в паралельний мажор
		Зм10-4Б5	«сіверянський» наспів
<i>Примітка:</i> СДО – система довготних опор.			

Група наспівів Зм10-4А Мелодична підгрупа Зм10-4А1 (октавного діапазону)

Ця підгрупа складає майже половину записів групи А. Головна особливість мелодики змістового рядка підгрупи А1 – низхідний рух від верхнього октавного тону. Ця риса є характерною для нормативних колядок Зм10-1 Середнього Полісся та Східного Поділля. Змістовий рядок $\alpha\beta$ розгортається в низхідному русі між основними тонами (g^2-g^1), тон g^2 може кілька разів повторюватись у першій силабогрупі, а також на початку другої. Ладовий

нахил зразків А1 переважно «мінорний» (у семи з дев'яти проаналізованих мелодій).

Кількість силабогруп рефрена коливається від 3-х до 5-ти. У рефренній частині дві перші силабогрупи утворюють пару $\gamma\beta$, де γ – оспівування 5 щабля, в якому відчувається функційне зависання на «умовній домінанті» (нот. 1), а β – умовно розв'язується в «тоніку» низхідним рухом 5(4)–1. Розширення рефрену до чотирьох елементів відбувається шляхом **тиражування** інтонаційної пари $\gamma\beta$ (нот. 2).

Додатковий елемент δ у 5-дільних рефренах практично повторює рух мелодії елемента β , тільки в поєднанні з 4-складником у

ритмі хоріямба. Тридільний рефрен вважаємо редукованим від базового 4-дільного $\alpha\beta.\gamma\beta$.

Типові мелодичні та композиційні різновиди підгрупи Зм10-4A1 за мелотематичними формами: $\alpha\beta;\gamma\beta\beta$ (нот. 1), $\alpha\beta;\gamma\beta,\gamma\beta$ (нот. 2), $\alpha\beta;\gamma\beta,\gamma\beta,\delta$ (нот. 3).

Мелодична підгрупа Зм10-4A2 (переважно квінтового діапазону)

Друга за чисельністю підгрупа відрізняється від першої як мелодією змістового рядка, так і мелодією рефрену. Мелотематична форма $\alpha\beta;\gamma\beta,\gamma\beta$ (для розширення рефрена, як і в групі Зм10-4A1, використовується інтонаційна пара $\gamma\beta$ або $\alpha\beta$).

Найтиповішими є зразки з сіл Сахнівка та Займище (відстань між селами приблизно 22 км). Їх рефрени майже ідентичні – це ніби окремо проспівані верхня і нижня мелодичні лінії. Наспів із Сахнівки розгортається в діапазоні кварта, мелодичні фрази групуються парами, як питання/відповідь у вигляді зупинок на опорах 4–1 (нот. 4, 5).

Зразок з Шестовиці, що представляє підгрупу наспівів з головними ладовими опорами 5-1 – найповніша версія нарощеного рефрена з найстрункнішою композицією $\alpha\beta;\alpha\beta,\alpha\beta,\gamma$ (нот. 6). Відмінною від решти зразків є вивідна фактура виконання, що є більш характерна для групи наспівів Б. Як зазначає С. Карпенко у своїй статті про зимові наспіви Східної Чернігівщини, в цій групі «звуки, що виявляють себе як опорні впродовж музичної строфи, належать, як правило, до одного терцевого ряду – через це опозиція опор не така «гостра», як в групі <55,p4>, де опори належать до звукових комплексів секундового співвідношення» (Карпенко, 2011, с. 78).

Мелодична підгрупа Зм10-4A3 («Святий вечір»)

Цю групу наспівів об'єднує додавання наприкінці строфи 4-складника в ритмі висхідного іоніка з незмінним текстом «Святий вечір» та завершенням на 2-у шаблі. Це явище фіксується в наспівах підгруп A1 і A2, але ніколи не зустрічається в підгрупі Зм10-4A4 та вкрай рідко – в наспівах групи Б.

Перш ніж приступити до опису зразків цієї підгрупи, розглянемо приклад архаїчного колядкового ритмотипу <V55,p4> (рефрен з ритмом висхідного іоніка) з характерною для Східного Полісся мелодикою, чергуванням ладових опор та завершенням рефрена на 2-му шаблі, що надає формі відчуття розімкненості (нот. 7). Такі зразки показують первинну компо-

зицію, в яку пізніше «інкорпорувався» новий тип рефрена з розширеною будовою. Мелотематична форма $\alpha\beta;\delta$ (в цій підгрупі ми визначаємо останню силабогрупу, власне сам рефрен, як δ , для зручності аналізу наступних зразків з розширеними рефренами, в яких цей елемент може з'являтися в нелогічних місцях (спорадично), слугуючи певним маркером ступеня зруйнованості традиції).

У 2017 році² Є. Єфремов зафіксував приклад, який демонструє трансформацію ритмотипу <V55,p4> в «бароковий» тип <55;P45454> (нот. 8). Подібні зразки групи Зм10-4, що мають традиційне закінчення «Святий вечір» (як у попередньому наспіві), дають можливість припустити, що текст «*Бог єму дав, Бог єму наслав умну жєну да в єго даму*» колись вклинився між змістовим рядком і рефреном. Як вже було зазначено, орієнтовно це могло статися в часи розквіту жанру церковних колядок та їх впливу на давні народні твори. Проте не можна стверджувати, що подібні форми фіксуються збирачами лиш останніми роками і це є результатом зруйнованості колись більш стрункої форми. Утім, якраз в експедиціях ДНЦЗКСТК 2017–2018 років і було записано найбільшу кількість «зразків-покручів»: у них старі співачки вставляли рефрен «Святий вечір» або спорадично, або через кожні 2 силабогрупи, що створювало відчуття звучання «по колу» первісної форми <55,p4>. Різновид <55;P45454> з семантичною формулою «Святий вечір» в кінці строфи також фіксували В. Коновал у Ріпкинському районі Чернігівської області (1920-ті) та І. Білосветова в Чернігівському районі (1980-ті) (Єфремова, 2015, с. 63).

Рефрени цієї підгрупи, як і попередніх, можуть бути 3-, 4- і 5-дільними (враховуючи силабогрупу «Святий вечір»). Унікальний зразок, який є лідером за кількістю повторюваних мелодичних пар $\gamma\beta$ (трикратний повтор) має в цілому 7-дільну форму рефрену <55;P4545454> з мелотематичною формою $\alpha\beta;\gamma\beta,\gamma\beta,\gamma\beta,\delta$ (нот. 9, таєж запис 2017 року). Така «пишна» композиція виникла за рахунок поєднання в одному рефрені двох сюжетів: «*Радуйтеся, веселітеся, в свайом даму, та й на престолі*» та «*Бог єму дав, Бог єму наслав, умну жєну да в єго даму*». Очевидно, точкою дотику двох різних рефренів стали слова «в свайом / в єго даму», крім того, слова «*Радуйтеся, веселітеся*» підсилювали ефект піднесеності

² Експедиція Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (далі – ДНЦЗКСТК).

наступного тексту, що оспівує чесноти дружини господаря.

Вивідний тип фактури, як в ліричних піснях, є характерним для певної кількості зимових обрядових наспівів північно-західної частини Чернігівської області, що також свідчить про вплив пізніших пісенних жанрів фольклору на архаїчні.

Композиції масштабних розмірів яскраво показують спорідненість структури 3м10-4А з весільною тирадою, оскільки мають ознаки тричастинності: у ролі зачину – змістовий (семантичний) рядок, хід (розвиток) – рядки, що тиражуються, кінцівка – остання 4-складова силабогрупа, завжди викладена у **відмінному** від інших 4-складників ритмічному малюнку **висхідного іоніка**.

Примітно, що в цьому та інших подібних прикладах головна ладова опора настільки (завуальована) губиться серед кружлянь навколо 2 щабля та функційних ходів 2–5–2, що чи не єдиним способом визначити її є «підказка» у вигляді незмінного завершення останньої силабогрупи «Святий вечір» на 2 щаблі. Це явище О. Мурзина влучно назвала «закулісною тонікою». Нотацію подано, починаючи з третьої, найбільш злагоджено заспіваної строфи.

Мелодична підгрупа 3м10-4А4 (рефрени-«примітиви»)

Найменш чисельна підгрупа – 6 зразків з віддалених районів Східного Полісся та Слобідщини. Не зважаючи на різноманітність мелодій змістового рядка, об'єднуючим фактором для цих наспівів став рефрен, який має форму повторюваної примітивної поспівки (3 або 4 повтори). Особливість цього рефрену в тому, що для нарощення композиції використовуються лише мелодичні варіанти елементу **β**, кожна з силабогруп являє собою рух від 3 до 1 щабля, часом із захопленням 4 щабля або субсекунди.

Часто мелодії і змістового рядка, і рефрену є дуже подібними та розвиваються в об'ємі малої терції (нот. 10). Оскільки цей зразок було зафіксовано близько 100 років тому, ми не можемо зробити висновок, що зимові наспіви такого типу існували паралельно з більш мелодично та функційно розвиненими. Мелотематична форма зразка – **αβ;βββ**.

Найпоширенішим типом мелоформи рефрена цієї підгрупи є наспів, що рухається в низхідному русі 3-1, побутує у варіантах і «мінорного», і «мажорного» нахилів, а також має 4-дільну будову (нот. 11). Мелотематична форма **αβ;ββββ**.

Група наспівів 3м10-4Б

Асиметрична конструкція строфи з сюжетними рефренами – головна ознака зимових ТМС <3м11=♩55,р3> та <3м04=♩44,р3>. Це паралельні тримірна й двомірна композиції на базі 3-дільних формул. Їх мелотематична форма відповідає тридільній структурі **αβ,γ;αβ,γ**. Другий мелорядок може мати варіанти.

Твори підгрупи **3м10-4Б** поєднують базову ритмосилабічну основу V55+P з мелотематичними знахідками груп 3м11 та 3м04. Отже, ця група є **типологічно мікстовою**.

Мелодична підгрупа 3м10-4Б1 («мажорна», СДО 3-IV-1)

Усі наспіви першої підгрупи виключно «мажорні», характеризуються завершенням змістового рядка на щаблях «домінантової функції» – переважно IV з умовним розв'язанням у тоніку в першій силабогрупі рефрену (нот. 12). Мелотематична форма – **αβ,γ;αβ,γ**.

Трапляються зразки з нестандартними мелодичним вирішенням першої та останньої силабогруп рефрена – змінами темпу, рубатністю, розспівами складів та численними затриманнями (характерний полтавський стиль) (нот. 13).

Найпоширеніший вид трансформацій композиції цієї підгрупи – *редукція першої силабогрупи* [α] в другому мелорядку. Через її відсутність силабогрупи **β** і **γ** об'єднуються в мелодичні пари **βγ;βγ**. Мелотематична форма – **αβ,γ;[α]β,γ** (нот. 14).

У пісенному архіві В. та В. Дубравіних трапився нестандартний зразок, у якому **мелодика** силабогруп другого рядка проводиться у **дзеркальному** порядку – **αβ,γ;γ,βα** (нот. 15).

Єдиний випадок додавання традиційного рефрену «Святий вечір» наприкінці строфи (цей композиційний прийом характерний для групи А) був зафіксований у 2009 році на околицях Чернігова. Його мелотематична форма – **αβ,γ;αβ,γ;δ** (нот. 16).

Кілька зразків склали локальну мікрогрупу *особливо розвинених форм Полтавщини*. Для них характерні повільний темп, велика кількість розспівів, додаткові повтори окремих слів, яскраво виражені тоніко-домінантні зв'язки та кантова фактура. «Пізніша традиція виконання щедрівок – мішаним гуртом співаків з періодичним відокремленням басової лінії, вочевидь, була одним із закономірних шляхів утворення кантового складу» (Єфремов, 2016, с. 51). Яскравим прикладом є колядка з с. Бобрівник (ПЛТ: Зінків), яка має мелотематичну форму не лише з редукцією першої мелоформи рефрену [γ], а із повною її відсутністю – **αβ,[γ];αβ,δ;ε** (нот. 17).

Серед цієї мікрогрупи є зразок, у якому перша силабогрупа рефрену γ використовує текст змістового рядка. Через неповний повтор першої силабогрупи змінюється кількість силаб з типових для цієї позиції 4-х на 5 – «Світлонька нова» (не враховуючи понаднормативних складів). Натомість друга силабогрупа рефрену (α) на місці «планового» 4-складника має редуковану 3-складову форму («Рай розвивсь»), проте за рахунок повільного темпу, розспів звучить як повноцінна. Ритмосхема цього зразка вирізняється з-поміж решти відсутністю 4-складової силабогрупи: <55,p5;P3555> (нот. 18).

Картографування показало локалізацію зразків цього різновиду в межиріччі Псла і Ворскли (Охтирський район Сумської області, Гадяцький та Зіньківський райони Полтавської). «У регіонах пізнішого заселення (наприклад, на Західній Полтавщині, Слобожанщині) і архаїчні тексти, і давні музичні форми трапляються значно рідше. Проте високорозвиненим постає там пісенний стиль, що має багато спільного із церковним хором співом. Тут навіть традиційна ритмокомпозиційна форма нерідко втілюється засобами пізнішого музичного стилю: зимова обрядова пісня звучить у багатоголосній кантовій фактурі зі сталим розподілом співаків за голосами-партіями, а в чергуванні акордів відчутна функціонально-гармонічна основа з відхиленням у паралельний лад, високим VII щаблем у кадансах, схематизованим рухом басового голосу та домінуванням верхньої мелодичної лінії» (Єфремов, 2016, с. 53).

Мелодична підгрупа Зм10-4Б2 («мінорна», СДО 2/1-IV-1)

Наспіви характеризуються розміреним темпом, спокійним медитативним характером мелодії (за рахунок повторів переходу між 1-м щаблем та субсекундою), великою кількістю розспівів складів та оспівуванням головних опор. Мелотематична форма $\alpha\beta,\gamma;\alpha\beta,\gamma$ (нот. 19). Також наспіви цієї підгрупи мають інший різновид – із редукацією елемента [a] в другому рядку (нот. 20).

Мелодична підгрупа Зм10-4Б3 («мінорна», СДО 5-1/5-2/3)

Наспіви цієї підгрупи мають характерний заспів, що починається з оспівування 5 щабля в першій силабогрупі та рухом від 5-го до 1-го в другій. Це типова мелодія для обрядових наспівів зимового циклу Східного Полісся. Переважають зразки з ладом мінорного нахилу (нот. 21). Цей зразок, як і переважна більшість в групі Б, має повний повтор інтонацій першого

рядка. Мелотематична форма $\alpha\beta,\gamma;\alpha\beta,\gamma$. Хоча зупинка на другому щаблі в силабогрупі γ інтонаційно «відсилає» до традиційного рефрену «Святий вечір», підкреслюючи спорідненість композиції з вихідною моделлю <(55p4)²>⁴, проте саме повний повтор мелотематичної форми є особливістю такого різновиду.

На 20 років раніше у тому ж селі Василем Полевиком була зафіксована більш розширена версія того ж наспіву (щоправда, «мажорного» нахилу). Композиція збільшена за рахунок додавання повтору силабогруп $\alpha\beta$. Репертуарна підбірка збірника, в якому була опублікована ця колядка (Полевик, 1999), наводить на думку про навмисно змінену композицію колядки заради більшої пафосності звучання, в кращих традиціях клубних гуртів другої половини ХХ ст. Очевидно, це завдання не складно було виконати, оскільки «барокова» підгрупа колядок є сприятливою для такого типу нарощування композиції (нот. 22).

Мелодична підгрупа Зм10-4Б4 (мінорний наспів з відхиленнями в паралельну тональність)

Зразки цієї підгрупи характеризує наспів мінорного нахилу з частими відхиленнями в паралельний мажор, типова кантова фактура. Ця підгрупа є поки найменш чисельною – лише 2 зразки зі 100. Несхожість з іншими наспівами спонукала виокремити їх у власну підгрупу (нот. 23). Практично ідентичний зразок «Чи вдома, вдома бідная вдова» з с. Рогозів Бориспільського району Київської області опублікувала у збірці зимових обрядових наспівів М. Пилипчак (2017, с. 134).

Мелодична підгрупа Зм10-4Б5 («сіверянська»)

Окрему підгрупу складають вузько-амбітусні наспіви з земель Сіверщини, які мають особливу мелоорганізацію усього на трьох тонах. У цьому випадку складно застосовувати мелотематичний аналіз, оскільки відрізнити інтонації α і β майже неможливо. Яскравим зразком цього архаїчного стилю є колядка з Брянщини з дещо відмінним ритмом базових 5-складників (це так званий ритм «стріла» 11211, характерний для цієї місцевості): мелодія розвивається в об'ємі малої терції, кожна силабогрупа завершена на головній опорі, фактура – складна поліська гетерофонія (нот. 24).

⁴ Тип <(55p4)²> (Зм10-2.41–45) має іншу схему: текст може мати повтор абр;абр, але меліка завжди змінна – $\alpha\beta,\gamma;\delta\beta,\gamma$.

Висновки

За результатами аналізу близько 100 відібраних зразків Зм10-4 встановлено критерії, за якими ця типологічна група відрізняється від інших творів ТМС «V55,r4». Це великі розпросторені рефрени (3–5 силабогруп), семантично пов'язані з сюжетом певного твору (звідси – «сюжетний» рефрен), вишукана розробка / мікшування ритмічних фігур, прояв рис більш пізніх стилів (система паралельних тональностей, прояв гармонічних функцій «тоніка – домінанта»), мікстовий тип мелоорганізації строфи, багатоголосна фактура з елементами кантового голосоведення (звідси – визначення групи як «барокової»).

Виділено шість поширених смислових формул, призначених для різних адресатів пісень («розумна жено», «славен еси», «рожа моя», християнські мотиви). Розміри «барокових» рефренів мінливі – коливаються від 3-х до 5-ти силабогруп. Коливання частково обумовлені сюжетом рефрену, але частіше залежать від способів мелодичного конструювання строфи. Показник кількості силабогруп не є типологічно ключовим. Базовий тип рефрену складається з чотирьох частин. П'ятидільний рефрен з'являється в результаті приєднання в кінці додаткової силабогрупи, часто – короткого формульного рефрену «Святий вечір». Тридільний рефрен – це майже завжди редукція чотиридільного. Дво- і семидільні версії є винятками.

4-складові фігури рефрену майже завжди представлені хоріямбом. Їх чергування з 5-складником 11112 у поєднанні з повільними темпами створює відчуття тридольності.

На відміну від архаїчних форм, у систематиці яких головну роль грає ритміка, для композицій пізнішого формування на перший план виступає меліка, інтонаційна форма. Саме інтонація виступає чинником поділу масиву зразків «барокової» групи наспівів Зм10-4 на дві підгрупи: Зм10-4А і Зм10-4Б. У підгрупі Зм10-4А мелодичне фразування є автономним для змістового рядка (вірша 5+5) та для рефренної частини: «аβ;γδ...». У підгрупі Зм10-4Б мелодична хвиля є тридільною: охоплює дві силабогрупи заспіву і першу силабогрупу рефрена: «аβγ;...». У цих відносно малочисельних групах зимових мелодій ми виявили досить дрібний поділ на мелотипологічні підгрупи: чотири в підгрупі Зм10-4А та п'ять в Зм10-4Б, яким запропонована робоча версія індексації.

Як показало картографування, композиції аналізованого типу зайняли міцні позиції на північному сході макроареалу ТМС «V55,r4». Ядро ареалу знаходилося між Десною і Ворсклою (в нинішніх Чернігівській, Київській, Полтавській, Сумській областях) – причому чітко видна територіальна прикріпленість різновидів А до чернігівського ареалу, а різновидів Б – до умовно полтавського.

Список використаної літератури і джерел

- Данилевська, Н., Ткач, М. (2000). *Перетик. Фольклорно-етнографічний портрет українського села*. 216 с. Київ.
- Дей, О., Гуменюк, А. (Упоряд.). (1965). *Колядки та щедрівки: Зимові обрядові поезії трудового року (Серія «Українська народна творчість»)*. Київ.
- Дубравін, В. (Ред.). (1989). *Пісні Сумщини. Українські народні пісні: Пісенник. Фольклорні записи В. В. Дубравіна*. Київ: Музична Україна. 503 с.: нот.
- Дубравіни, В. В. та В. Г. (Упоряд.). (2001). *Народні пісні Чернігівщини у запису В. В. Дубравіна*. Чернігів: ДКП РВВ. 364 с.
- Дубравін, В. (Упоряд., записи). (2005). *Обрядові пісні Слобожанщини (Сумський регіон)*. Суми: Університетська книга. 448 с.
- Єфремов, Є. (2016). Зимові пісні. Колядки і щедрівки. У кн. *Історія української музики: У 7 т. Т. 1. Кн. 1: Від найдавніших часів до XVIII століття. Народна музика*, сс. 41–55. Київ: Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського.
- Єфремова, Л. (1990). *Українські народні пісні в записах М. В. Лисенка. Частина 1*. Київ: Музична Україна. 352 с.
- Єфремова, Л. (Упоряд.). (2015). *Народні пісні Чернігівщини (з колекції збирачів фольклору)*. НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. 752 с. Київ.
- Іваницький, А. (2015). *Обрядовий музичний фольклор Середньої Наддніпрянщини: жанрово-регіональна антологія*. Вінниця: Нова книга. 536 с.
- Карпенко, С. (2011). Зимовий обрядово-пісенний цикл Східної Чернігівщини (межиріччя Десни і Сейму). *Проблеми етномузикології, 6 (Слов'янська мелогеографія, 2)*, 75–96. Київ: НМАУ імені П. І. Чайковського.
- Квітка, Кл. (1922). *Українські народні мелодії. Зібрав Климент Квітка. (Етногр. збірн. Укр. наук. тов-ва в Києві, т. II)*. Київ: Слово. 236 с.
- Квітка, Кл. (1971). Пісні українських зимових обрядових праздеств. В кн. В. Л. Гошовський (Сост.) *Квітка Климент. Избранные труды: В 2 т. Т. 1*. сс. 103–154. Москва: Сов. Композитор.

- Клименко, І. (2012). Зимовий обрядово-пісенний цикл в українців: ключові форми та їх картографування (до проблеми візуалізації мелоаналітичних параметрів на географічних картах). *Проблеми етномузикології, 7* (Слов'янська мелогеографія, 3), 109–122. Київ: НМАУ імені П. І. Чайковського.
- Клименко, І. (2017). Українська зимова макроареалогія в контексті слов'яно-балтського ранньотрадиційного меломасиву (СБРМ). Частина 2: Індексований реєстр зимових мелоформ. *Проблеми етномузикології, 12* (Слов'янська мелогеографія, 6), 8–18; атлас А1–А7. Київ: НМАУ ім. П. І. Чайковського. <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2017.12.132084>
- Коропніченко, Г. (2009). Традиційні колядні наспіви Київщини в контексті дослідження перехідних зон. *Проблеми етномузикології, 4*, 131–153. Київ: НМАУ імені П. І. Чайковського.
- Марченко, Ю. (1999). Зимние празднично-поздравительные песни в районах русско-белорусско-украинского пограничья. В кн. *Русский фольклор: Материалы и исследования. Т. XXX*, сс. 321–375. Санкт-Петербург.
- Марченко, Ю. (2001). Зимние празднично-поздравительные песни в районах русско-белорусско-украинского пограничья. В кн. *Русский фольклор: Материалы и исследования. Т. XXXI*, сс. 238–304. Санкт-Петербург.
- Можейко, З. (1983) *Песни Белорусского Полесья. Вып. 1*. 183 с. Москва.
- Новікова, Л. (2006) *Пісні Слобідської України: Навчальний посібник*. 188 с. Харків.
- Орел, Л. (2010) *Українське Полісся. Те, що не забувається*. 272 с. Київ.
- Пилипчак, М. (Упоряд., записи). (2017). *Колядки і щедрівки. Експедиційні записи Марії Пилипчак*. 178 с. Київ.
- Полевик, В. (Упоряд., записи). (1992). *Ой рясна-красна калинонька в лузі (збірка колядок та щедрівок, записана на Чернігівщині)*. 50 с. Чернігів.
- Полевик, В. (Упоряд., записи). (1999). *Народні пісні Новгородсіверщини*. 108 с. Чернігів.
- Сербіна, Н. (2000). *Колядки з десятискладовою основою: до питання про формотворення*. (Дипломна робота). Науковий керівник Є. Єфремов. Національна музична академія України ім. П. І. Чайковського: Кафедра музичної фольклористики. 86 с. Київ.
- Скаженик, М. (2020). Ранньотрадиційні зимові наспіви придніпровських сіл Переяславщини: типологія та географія. *Проблеми етномузикології, 15*, 100–133, 173–175. Київ: НМАУ ім. П. Чайковського. <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2020.15.219392>
- Чухно, Т. (2020). *Стан народнопісенної традиції Миколаївщини наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. (Пояснювальна записка до творчого проекту – кваліфікаційної роботи)*. Наук. керівник М. Скаженик. Київський національний університет культури і мистецтв: Кафедра музичного мистецтва. Київ. 122 с., [52] нотацій і текстів, табл., фото.
- Шевчук, Е. Ю. (2012). Кант. В кн. *Православная энциклопедия. Т. XXX*, сс. 484–502. Москва.

Аудіопублікації

- А-2002-06 CD «Радуйся, земле» Автент. виконавці (5 жін. вок. гуртів, 1 гурт міш. складу, разом 40 осіб). «Радуйся, земле». Традиційні колядки та щедрівки Полтавщини / Проект, польові записи й анотація Тетяни Сопілки. Видавець: Київ: О. Захаренко, JRC, 2002. – 1 CD audio (62'04'', 24 твори) + Букл.: анотація, супровідна інф. укр. та англ. мовами; Іл. – JRC 02217-2. – [Серія проектів Т. Сопілки з власних експедиційних зібрань з Полтавщини].
- А-2003-05 CD «Ой давно, давно ...» Гуртоправці, фольк. ансамбль; Древо, фольк. ансамбль; Володар, фольк. ансамбль. «Ой давно, давно...» Найдавніша й новіша етнічна музика українців = «Oh, long ago – long ago...» Ancient and modern ethnic music of Ukrainians / Ідея, укладання Ірини Клименко. Польові записи, реконструкції творів І. Клименко, Є. Єфремова, Т. Сопілки, Р. Єненка. Анотація І. Клименко, Т. Компаніченка. Видавець: Київ: SAME TAK!, 2003. – 1 CD audio (73'12'', 22 твори) + Букл.: анотація, паспортні дані – все укр. та англ. мовами; Іл (фотозн. виконавців) – Б. і.
- А-2008-06 CD «Нам рушничок даний, шовком перетканий» Автент. виконавці 12 сіл Краснопільського та Тростянецького районів Сумщини (разом бл. 20 осіб). «Нам рушничок даний, шовком перетканий». Традиційна культура слобідського краю. Етнічна музика Сумщини / Укладання Надії Єфименко (етнограф. відомості, тексти пісень), Олени Гончаренко (муз. матеріали). Передмова Миколи Юдіна. Видавець: Сумський ОЦНТ, 2008. – 2 CD audio (≈ 60'', 52 + 28 творів) + Букл.: список творів, розгорнуті анотації етнографічна й етномузикологічна, тексти пісень в діал. транскрипції; Іл. (12 фотознімків виконавців та етнографічних експонатів). – Б. і. – Серія «Етнічна музика Сумщини».
- А-2009-05 CD Audio «На Петра хлеб пекла». Исторические концерты Фольклорной комиссии. (Песни русско-белорусско-украинского пограничья)».
- А-2015_4.02 CD Audio. Project Берви. Українська традиційна музика. Вип. 4. Слобожанщина / Проект Мистецького агентства «АртВелес». Укладання музичної частини: Тарас Грималюк. Фольклористи: Віра Осадча, Галина Лук'янець, Лариса Новікова, Ірина Романюк, Олена Тюрікова, Ілля Фетисов.
- А-2017 Шклов Петаков (БДАМ)_СД1.02 CD Audio.

References

- Chuhno, T. (2020). *Stan narodnopisennoi tradytsii Mykolaivshchyny naprykintsi XX – pochatku XXI stolit [The State of the Folk Song Tradition of Mykolayiv Region in the Late XX - early XXI Centuries]*. (Explanatory note to the creative project - qualification work). Kyiv National University of Culture and Arts: Department of Musical Arts. Kyiv. 122 p., [52] notations and texts, table, photo. [in Ukrainian].

- Danylevska, N., Tkach, M. (2000). *Peretyk. Folklorno-etnografichnyj portret ukrajynskogo sela* [Peretyk. Folklore and Ethnographic Portrait of the Ukrainian Village]. 216 p. Kyiv [in Ukrainian].
- Dei, O., Humeniuk, A. (Editor). (1965). *Koliadky ta shchedrivky: Zymova obriadova poeziia trudovoho roku (Seriia «Ukrainska narodna tvorchist») [Carols and Christmas Carols: Winter Ritual Poetry of the Working Year (Series «Ukrainian Folk Art»)]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Dubravyn, V. (Editor). (1989). *Pisni Sumshchyny. Ukrainski narodni pisni: Pisennyk. Folklorni zapysy V. V. Dubravina* [Songs of Sumy Region. Ukrainian Folk Songs: Songbook. Folklore Records of V. V. Dubravyn]. Kyiv: Muzychna Ukraina. Kyiv. 503 p.: not [in Ukrainian].
- Dubravyn, V. V. ta V. H. (Compl.). (2001). *Narodni pisni Chernihivshchyny u zapysy V. V. Dubravina* [Folk Songs of Chernihiv Region Recorded by V. V. Dubravyn]. Chernihiv. 364 p. [in Ukrainian].
- Dubravyn, V. (Compl., coll.). (2005). *Obriadovi pisni Slobozhanshchyny (Sumyskyi rehion) [Ritual Songs of Slobozhanshchyna (Sumy Region)]*. Sumy: Universytetska knyha. 448 p. [in Ukrainian].
- Ivanytskyi, A. (2015). *Obriadovi muzychni folklor Sereidnoi Naddnyprianshchyny: zhanrovo-rehionalna antolohiia* [Ritual Musical Folklore of the Middle Dnieper Region: Genre-Regional Anthology]. Vynnytsia: Nova knyha. 536 p. [in Ukrainian].
- Karpenko, S. (2011). Zymovi obriadovo-pisennyi tsykl Skhidnoi Chernihivshchyny (mezhyrichchia Desny i Seimu). *Problemy etnomuzykolohii [Problems of Music Ethnology]*, Iss. 6, 75–96. Kyiv [in Ukrainian].
- Klymenko, I. (2012). Zymovi obriadovo-pisennyi tsykl v ukraintsi: kliuchovi formy ta yikh kartohrafuvannia (do problemy vizualizatsii meloanalitichnykh parametriv na heohrafichnykh kartakh) [Winter ritual-song cycle in Ukrainians: key forms and their mapping (to the problem of visualization of meloanalytical parameters on geographical maps)]. *Problemy etnomuzykolohii [Problems of Music Ethnology]*, ss. 7, 109–122. Kyiv [in Ukrainian].
- Klymenko, I. (2017). Ukrainska zymova makroarealohiia v konteksti sloviano-baltskoho rannotradytsiinoho melomasyvu (SBRM). Chastyna 2: Indeksovanyi reiestr zymovykh meloform [Ukrainian winter macroareology in the context of the Slavic-Baltic early traditional melody (SBRM). Part 2: Indexed register of winter meloforms]. *Problemy etnomuzykolohii [Problems of Music Ethnology]*, Iss. 12, 8–18; atlas A1–A7. Kyiv. <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2017.12.132084> [in Ukrainian].
- Koropnichenko, H. (2009). Tradytsiini koliadni naspivy Kyivshchyny v konteksti doslidzhennia perekhidnykh zon [Traditional Christmas carols of Kyiv region in the context of the study of transition zones]. *Problemy etnomuzykolohii [Problems of Music Ethnology]*, Iss. 4, 132–153. Kyiv [in Ukrainian].
- Kvitka, Kl. (1922). *Ukrainski narodni melodii. Zibrav Klyment Kvitka. (Etnohr. zbirn. Ukr. nauk. tov-va v Kyievi, t. II)* [Ukrainian Folk Melodies. Collected by Kliment Kvitka. (Ethnographic Collection of the Ukrainian Scientific Society in Kyiv, Vol. II)]. Kyiv: Slovo. 236 p. [in Ukrainian].
- Kvitka, Kl. (1971). Pesny ukraynskykh zymnykh obriadovykh prazdnestv [Songs of Ukrainian winter ritual festivals]. In the book V. L. Goshovskiy (Sost.). *Kvitka Kliment. Izbrannyye trudyi [Kvitka Kliment. Selected Works]*, in 2 volumes. Vol. 1, pp. 103–154. Moscow: Sov. Kompozytor [in Russian].
- Marchenko, Yu. (1999). Zimnie prazdnichno-pozdravitelnye pesni v rayonah russko-belorussko-ukraynskogo pogranichya [Winter festive and congratulatory songs in the regions of the Russian-Belarusian-Ukrainian borderlands]. In the book *Russkiy folklor: Materialy i issledovaniya [Russian Folklore: Materials and Research]*. Vol. XXX, pp. 321–375. Sankt-Peterburh: Nauka [in Russian].
- Marchenko, Yu. (2001). Zimnie prazdnichno-pozdravitelnye pesni v rayonah russko-belorussko-ukraynskogo pogranichya [Winter festive and congratulatory songs in the regions of the Russian-Belarusian-Ukrainian borderlands]. In the book *Russkiy folklor: Materialy i issledovaniya [Russian Folklore: Materials and Research]*. Vol. XXXI, pp. 238–304. Sankt-Peterburh: Nauka [in Russian].
- Mozheyko, Z. (1983). *Pesni Belorusskogo Polesya [Songs of the Belarusian Polesye]*, Iss. 1. 183 p. Moscow [in Russian].
- Novikova, L. (2006). *Pisni Slobidskoi Ukrainy: Navchalnyi posibnyk [Songs of Slobidska Ukraine: Textbook]*. 188 p. Kharkiv [in Ukrainian].
- Orel, L. (2010). *Ukrainske Polissia. Te, shcho ne zabuvaietsia [Ukrainian Polissya. What is Not Forgotten]*. 272 p. Kyiv [in Ukrainian].
- Pylypchak, M. (Compl., coll.). (2017). *Koliadky i shchedrivky. Ekspedytsiini zapysy Marii Pylypchak [Carols and Christmas Carols. Expeditionary Records of Maria Pylypchak]*. 178 p. Kyiv [in Ukrainian].
- Polevyk, V. (Compl., coll.). (1992). *Oi riasna-krasna kalynonka v luzi (zbirka koliadok ta shchedrivok, zapysana na Chernihivshchyni) [Oh, Abundant Red Viburnum in the Meadow (a Collection of Carols and Christmas Carols, Recorded in Chernihiv Region)]*. 50 p. Chernihiv [in Ukrainian].
- Polevyk, V. (Compl., coll.). (1999). *Narodni pisni Novhorodsivershchyny [Folk Songs of the Novgorod Region]*. 108 p. Chernihiv [in Ukrainian].
- Serbina, N. (2000). *Koliadky z desiatyskladovoiu osnovoiu: do pytannia pro formotvorennia [Carols with a Ten-part Basis: on the Question of Shaping]*. (Graduate work). National Music Academy of Ukraine named after P. I. Tchaikovsky: Department of Musical Folklore. 86 p. Kyiv [in Ukrainian].
- Shevchuk, E. (2012). Kant [Canticle (Three-Part)]. In the book *Pravoslavna entsiklopediia [Orthodox encyclopedia]*, Vol. 30, pp. 484–502. Moscow [in Russian].
- Skazhenyk, M. (2020). Rannotradytsiini zymovi naspivy prydniprovskykh sil Pereiaslavshchyny: typolohiia ta heohrafiia [Early traditional winter songs of the Dnieper villages of Pereiaslav region: typology and geography]. *Problemy etnomuzykolohii [Problems of Music Ethnology]*. Iss. 15, 100–133, 173–175. Kyiv. <https://doi.org/10.31318/2522-4212.2020.15.219392> [in Ukrainian].
- Yefremov, Ye. (2016). Zymovi pisni. Koliadky i shchedrivky [Winter songs. Carols and Christmas carols]. In the book *Istoriia ukrainskoi muzyky: U 7 t. T. 1. Kn. 1: Vid naidavnishykh chasiv do XVIII stolittia. Narodna muzyka*

[*History of Ukrainian Music: In 7 vols. Vol. 1. Book. 1: From Ancient Times to the XVIII Century. Folk Music*], pp. 41–55. Kyiv [in Ukrainian].

Yefremova, L. (1990). *Ukrainski narodni pisni v zapysakh M. V. Lysenka. Chastyna 1. [Ukrainian Folk Songs Recorded by M. V. Lysenko. Part 1]*. Kyiv: Muzychna Ukraina. 352 p. [in Ukrainian].

Yefremova, L. (Editor). (2015). *Narodni pisni Chernihivshchyny (z kolektsii zbyrachiv folkloru) [Folk Songs of Chernihiv Region (from the Collection of Folklore Collectors)]*. Kyiv [in Ukrainian].

Audio publications

A-2002-06 CD «Raduisia, zemle» Avtent. vykonavtsi (5 zhin. vok. hurtiv, 1 hurt mish. skladu, razom 40 osib). «Raduisia, zemle». Tradytiini koliadky ta shchedrivky Poltavshchyny / Proekt, polovi zapysy y anotatsiia Tetiany Sopilky. Vydavets: Kyiv: O. Zakharenko, JRS, 2002. – 1 CD audio (6204, 24 tvory) + Bukl.: anotatsiia, suprovidna inf. ukr. ta anhl. movamy; Il. – JRS 02217-2. – [Seriia proektiv T. Sopilky z vlasnykh ekspedytsiinykh zibran z Poltavshchyny].

A-2003-05 CD «Oi davno, davno ...» Hurtopravtsi, folk. ansambl; Drevo, folk. ansambl; Volodar, folk. an-sambl. «Oi davno, davno...» Naidavnisha y novisha etnichna muzyka ukraintsiv = «Oh, long ago – long ago...» Ancient and modern ethnic music of Ukrainians / Ideia, ukladannia Iryny Klymenko. Polovi zapysy, rekonstruktzii tvoriv I. Klymenko, Ye. Yefremova, T.Sopilky, R. Yenenka. Anotatsiia I. Klymenko, T. Kompanichenka. Vydavets: Kyiv: SAME TAK!, 2003. – 1 CD audio (7312, 22 tvory) + Bukl.: anotatsiia, pasportni dani – vse ukr. ta anhl. movamy; Il (fotozn. vykonavtsiv) – B. i.

A-2008-06 CD «Nam rushnychok danyi, shovkom peretkanyi» Avtent. vykonavtsi 12 sil Krasnopilskoho ta Trostianetskoho raioniv Sumshchyny (razom bl. 20 osib). «Nam rushnychok danyi, shovkom peretkanyi». Tradytiina kultura slobidskoho kraiu. Etnichna muzyka Sumshchyny / Ukladannia Nadii Yefymenko (etnohraf. vidomosti, teksty pisen), Oleny Honcharenko (muz. materialy). Peredmova Mykoly Yudina. Vydavets: Sumskyi OTsNT, 2008. – 2 CD audio (≈ 60, 52 + 28 tvoriv) + Bukl.: spysok tvoriv, rozghornuti anotatsii etnohrafichna y etnomuzykologichna, teksty pisen v dial. transkryptsii; Il. (12 fotoznmkiv vykonavtsiv ta etnohrafichnykh eksponativ). – B. i. – Seriia «Etnichna muzyka Sumshchyny».

A-2009-05 CD Audio «Na Petra khleb pekla». Ystorycheskye kontserty Folklornoi komysyy. (Pesny russko-belorusko-ukraynskoho pohranychia).

A-2015_4.02 CD Audio. Project Bervy. Ukrainska tradytiina muzyka. Vyp. 4. Slobozhanshchyna / Proiekt Mystetskoho ahenstva «ArtVeles». Ukladannia muzychnoi chastyny: Taras Hrymaliuk. Folklorysty: Vira Osadcha, Halyna Lukianets, Larysa Novikova, Iryna Romaniuk, Olena Tiurykova, Illia Fetysov.

A-2017 Shklov Petakov (BDAM)_SD1.02 CD Audio.

Нотні приклади

Зм10-4A1

1.

с. Довжик (ЧНГ: Чернігів)

Архів ЛЕК, запис О. Клименко-Крутої, 1996 р., оК858

Шо й ув го - ро - ді, в Є-ру-са-ли-мі. Сла - вен є - сі наш мі - лий Бо-же на не - бе - сі.

2.

с. Табаївка (ЧНГ: Чернігів)

Архів ЛЕК, запис О. Клименко-Крутої, 1996 р., оК858

В па-на Мі - ха - йла у - мна-я же на. Бог є - му дав, Бог є - му по слав,

у - мпу же-пу да в є - го до-му.

3.

с.мт. Рінки (ЧНГ)

Архів В. і В. Дубравіних, AVE-1391_23

Що в па-на І - ва - ньки на є - го два-ре. Сла - ва Бо-гу ва - є - ді - но-му

Су - су Хри-сту бла-га-сла-ве-нна-му на не - бе - сах.

Зм10-4А2

4.

с. Сахнівка (ЧНГ: Мена)

Запис Г. Качор, 2008 р.

В па-на І-ва-на у-мна-я же-на. Бог йо-му дав, у-мну-ю же-ну в йо-го до-му гас-па-ди-не-ю.

5.

с. Займище (ЧНГ: Сновськ)

Запис Г. Качор, 2008 р.

Шо в па-на Йва-на у-мна-я жо-на. Бог йо-му дав, у-мну-ю же-ну да в йо-го до-му гас-па-ди-не-ю.

6.

с. Шестовиця (ЧНГ: Чернізів)

Архів С. Карпенко та І. Фетисова, запис 2009 р.

В па-па Ва-си-ля ро-зу-мпа жо-на. Бог є-му дав, Бог йо-му по-слав,
ро-зу-мпу жо-ну да в йо-го до-му. Бог йо-му дав.

Зм10-4А3

7.

с.мт. Любеч (ЧНГ: Ріпки)

Запис О. Клименко-Крутої, 1995 р.

1. А в па-па Ива-на му-дра-я же-на, Све-тий ве- [чер].

2. Му-дра-я же-на се-не-чкі ме-ла, Све-тий ве- [чер].

8.

с. Задеріївка (ЧНГ: Ріпки)

Запис Є. Єфремова, експедиція ДНЦЗКСТК, 2017 р.

1. У па-па Ива-на у-мна-я же-на, Све-тий ве- [чер].
2. У-мна-я же-на се-не-чкі ме-ла, Све-тий ве- [чер].

3. Се-не-чкі ме-ла, ше-ля-жок на-шла, Све-тий ве- [чер]. Бог є-му дав, Бог є-му па-слав,

у-мну же-ну да в є-го да-му, Све-тий ве- [чер].

9.

с. **Сибереж (ЧНГ: Ріпки)**

Запис Є. Єфремова, експедиція ДНЦЗКСТК, 2017 р.

3. Но - вій ру- бле- ний, да п по-вен ва- ди. Ра - ду-ше-се, ве-се-лі - те-се,
Бог є-му дав, Бог є-му па-слав,
у - мну же- ну да ве-го да-му, Свє-тлий ве - чер.

Зм10-4А4

10.

с. **Змітнів (ЧНГ: Сосниця)**

Квітка, Кл. (1971), т. 1, с. 266, №33

Да чо-го ти, рожеч - ко, в го-ро - ді одна? Ро - жа мо - я повна, чер-во-на, у го - ро - ді.

11.

с. **Дернове (СУМ: Тростянець)**

Запис О. Гончаренко, 2005 р. А-2008_06.08

2. У - мна-я же-на се-не-чкі ме-ла. Бог є-му дал, Бог є-му при-слав, у - мну же-ну да ве-го до-му.

Зм10-4Б1

12.

с. **Куземин (СУМ: Охтирка)**

Архів ЛЕК, запис 1986-го, І. Клименко, А. Загайкевич

На про-ті дво-ра кру-та-я го-ра. Сла - вен я-си, Сла - вен я-си, паш Бог пад па-ми па пе-бе-си.

13.

с. **Гоголеве, х. Марченки (ПЛТ: Велика Багачка)**

Цифровий архів фольклору Слобожанщини та Полтавщини www.folklore.kh.ua

Дата звернення: травень 2020

Ой си - нку, си - нку, си - нку Ва - си льку, Сла - вен я - син,
ой, сла - вен я - син Хри - стос над на - ми на не - бе - си.

14.

с. **Бобрик (ПЛТ: Гадяч)**

Запис Т. Сопілки А-2002_06.15

А в бо-ру, бо-ру сто-є-ло дре-вце. Рай ро-звн-вся, свя-тий Сус Хри- стос па - ро - ди-вся.

15.

с. Олешня (СУМ: Охтирка)

(Дубравін, 1989, с. 57), архів В. і В Дубравіних

Ой дивна го-ро- жа ро - сла со-сна же. Сла- впадо-чка же, сла- впадо-чка моло-да Та печка в о-те- цькім до-му.

16.

с. Масани (ЧНГ: Чернігів)

Архів І. Фетисова та С. Карпенко, запис 2009 р.

Шо в па-на Іва-на умна-я же-на. Бог є-му дав, Бог є-му дав у-мну-ю же-ну в йо-го до-му. Свя-тий ве - чер.

17.

с. Бобрівник (ПЛТ: Зіньків)

Архів Т. Сопілки (Зацікевич), запис 1991-2001 рр. А-2002-06_09

А в пана, па - па по - се - , по - се-ред дво-ра.
Рай, тут ро - зви-вся, Хри - стос, Христос на - ро - дивсь, а в па - на се - го в до - мі е - го.

18.

с. Комиші (СУМ: Охтирка)

Архів Л. Ткача, запис 2014 р.

Шо в па-на, в па на по - се - , по-се-ред дво-ра сві - тло -, сві-тло-нька но-ва.
Рай ро - звивсь, Хри-стос, Христос на ро - дивсь, йа в па -, йа в па-на се-го, йа в до-мі е - го.

Зм10-4Б2

19.

с. Бобрин (СУМ: Ромни)

(Дубравін, 1989, с. 21), архів В. і В Дубравіних

Шо в батька, в па-на о-дин си-но чок. Сла- вен ясен, сла- вен я-сен, моло-дий І - ва - нко по - між ми-ром.

20.

с. Ясенове (СУМ: Охтирка)

Запис О. Гончаренко. А-2003-05.06 (реконструкція фольклорного гурту Гуртоправці, 2002 р.)

При-йшли ді-во-чки та й до Га - ло чки. Ро - жа ж мо-я вся чер-во-на-я, бу - ра-ва-я.

Зм10-4Б3

21.

с. Мамекине (ЧНГ: Новгород-Сіверський)

Архів В. і В. Дубравіних, запис 1979 р. АVE-1163.71

Де-вка Льо-на-чка пша-ні-цу жа-ла. Е, рай мо-ря, е, рай мо-ря, ра-ду-йся, Бо-жа, век да вя-ку.

22.

с. Мамекіне (ЧНГ: Новгород-Сіверський)

(Полевик, 1999), запис В. Полевика, 1959 р.

А в нас на Рі-здво ро-за за-цві-ла. Ой, грай мо-ре,
ой, грай мо-ре, ра-дуй-ся зе-мле. Ой, грай мо-ре, ой, грай мо-ре, ра-дуй-ся зе-мле.

Зм10-4Б4

23.

с. Козацьке (ЧРК: Звенигород)

Архів гурту Фолкнери, <https://www.youtube.com/watch?v=kpbF0IleX1E>

Дата звернення: лютий 2020.

Чи в до-ма, в до-ма бі-дна-я вло-ва? Сла-вен є-син, сла-вен є-си наш ми-лий Бо-же на не-бе-си.

Зм10-4Б5

24.

с.мт. Суземка (Росія: Брянськ)

Запис Є. Дорохової, 1980-ті рр., А-2009-05_31

3. То не ла - сту-шка - Бо-жа-я ма - ту-шка. Рай, рай мо-ря, си-ті - йся зе - мля, ра-дуй-ся ньо-ба.

Iryna Danyleiko

The Promlematic Scientific Research Laboratory of Music Ethnology
of Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine
Architect Gorodetsky Str., 1-3/11, 01001 Kyiv, Ukraine
tel.: +38097 655 73 17, e-mail: ky4er85@ukr.net

Iryna Klymenko

The Promlematic Scientific Research Laboratory of Music Ethnology
of Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine
Architect Gorodetsky Str., 1-3/11, 01001 Kyiv, Ukraine
tel.: +3850 440 67 53, e-mail: klymenko_iryana@ukr.net

**«Baroque» Subgroup of Winter-Time Songs of Typological Macrofamily «V55, P4»
with «Plot Refrains»**

The article is the first attempt at a systematic description of an independent melotypological group of winter songs of Ukrainians, differentiated from the array of compositions of the typological macrofamily (TMF) «V55, p4» (with the main verse 5+5 and different types of refrains), namely, the «baroque» compositions with plot refrains widespread in the Left-bank Ukraine. Their system code in the indexed Register of winter meloforms by I. Klymenko is Zm10-4 (Зм10-4 in Ukrainian).

Based on the results of the analysis of about 100 selected samples (out of 200 known records of this group), the criteria were determined, by which this typological group (TG) differs from other works of TMS «V55, p4» - these are large refrains (3-5 syllable-groups) semantically related to the plot of a certain piece (while typical refrains for winter songs are short «formula refrains» - «Koliada», «Shchedryi vechir», «Oi, dai Bozhe» and others), melo-stylistics with features of the later styles (a system of parallel keys(tonalities), manifestation of harmonic functions «tonic – dominant»), the mixed type of stanza melo-organization, polyphonic texture with elements of chant voice-leading.

The parameters, by which the Zm10-4 array is divided into two subgroups, have been established. In the subgroup Zm10-4A, melodic phrasing is autonomous for the content line (verse 5 + 5) and for the refrain part: «αβ;γδ...». In the Zm10-4B subgroup, the melodic wave is three-element: it covers two syllable-groups of the song inception and the first syllable-group of the refrain: «αβγ;...». This type of melo-organization is a specific, form-building feature of another group of Ukrainian-Belarusian-Polish carols - TMF «V55,p32». A usage of a melo-model of another typological group in the Zm10-4B melodies enables us to call this subgroup a mixed one.

Melodic varieties of a lower level within these two named subgroups are determined on the basis of such individual characteristics: ambitus, the system of fundamental tones, the system of repetitions of melodic phrases, the refrain-primitive, the specifics of the cadence group. A working version of an indexing and an analytical description of nine varieties of melo-forms are proposed.

Compositions of the analyzed type have taken strong positions in the northeast of the TMS macro-area <V55,p4>. The core of the area was located between the Desna and Vorskla (in the present Chernihiv, Kyiv, Poltava, Sumy regions) - and the territorial attachment of the variety A to the Chernihiv area is particularly evident, and variety B to the notional Poltava area. Some samples come from the nearby districts of the Briansk, Gomel and Mogilev regions (Belarusian ethnic territory). Single records represent the Right Bank - points in Cherkasy, Zhytomyr, Rivne and Mykolaiiv regions. The data are reflected on the map of a distribution of the Zm10-4 samples.

Keywords: songs of the winter cycle (carols, shchedrivkas), melo-thematic form, plot refrain, Baroque music, Desna region, Left Bank territory, Christmas chant, chant texture.

Ирина Данилейко

*Проблемная научно-исследовательская лаборатория этномузыкологии
Национальной музыкальной академии Украины имени П.И. Чайковского
ул. Архитектора Городецкого, 1-3/11, 01001 Киев, Украина
тел. +38097 655 73 17, e-mail: ky4er85@ukr.net*

Ирина Клименко

*Проблемная научно-исследовательская лаборатория этномузыкологии
Национальной музыкальной академии Украины имени П.И. Чайковского
ул. Архитектора Городецкого, 1-3/11, 01001 Киев, Украина
тел. +3850 440 67 53, e-mail: klymenko_irynd@ukr.net*

«Барокковая» подгруппа зимних песен типологической макросемьи <V55,p4> с «сюжетными рефренами»

Статья является первой попыткой системного описания самостоятельной мелотипологической группы зимних песен украинцев, выделенной из массива произведений типологической макросемьи (ТМС) <V55,p4> (с основным стихом 5+5 и разными видами рефренов), а именно – «барочных» композиций с сюжетными рефренами, распространенными на Левобережной Украине. Их системный код в индексированном Реестре зимних мелоформ И. Клименко – **Зм10-4**.

По результатам анализа около 100 отобранных образцов (из 200 известных записей этой группы) определены критерии, по которым эта типологическая группа (ТГ) отличается от других произведений ТМС <V55,p4> – это большие рефрены (3–5 силлабогрупп), семантически связанные с *сюжетом* определенного произведения (в то время, как типичными для зимних песен являются короткие «формульные рефрены» – «Коляда», «Щедрий вечер», «Ой дай, Боже» и другие), мелостилистика с чертами более поздних стилей (система параллельных тональностей, проявление гармонических функций «тоника – доминанта»), микстовый тип мелоорганизации строфы, многоголосная фактура с элементами кантового голосоведения.

В работе найдены параметры, по которым происходит разделение массива **Зм10-4** на две подгруппы. В подгруппе **Зм10-4А** мелодическая фразировка является автономной для смысловой строки (стиха 5+5) и для рефренной части: <аβ;γδ...>. В подгруппе **Зм10-4Б** мелодическая волна является трехэлементной: охватывает две силлабогруппы запева и первую силлабогруппу рефрена: <аβγ;...>. Такой тип мелоорганизации – характерная формообразующая примета другой группы украинско-белорусско-польских колядок – ТМС <V55,p3²>. Использование в мелодиях Зм10-4Б меломодели другой типологической группы позволяет назвать эту подгруппу микстовой.

Мелодические разновидности меньшего уровня в пределах этих двух названных подгрупп определяются на основе таких индивидуальных особенностей: ambitus, система опорных тонов, система повторов мелодических фраз, рефрен-примитив, специфика кадансовой группы. Предлагается рабочая версия индексации и аналитическое описание девяти разновидностей мелоформ.

Композиции анализируемого типа заняли прочные позиции на северо-востоке макроареала ТМС <V55,p4>. Ядро ареала находилось между Десной и Ворсклой (в нынешних Черниговской, Киевской, Полтавской, Сумской областей) – причем четко видна территориальная прикрепленность разновидности А к черниговскому ареалу, а разновидности Б – к условно полтавскому. Отдельные образцы происходят из близлежащих районов Брянской, Гомельской и Могилевской областей (белорусская этническая территория). Одиночные записи представляют Правобережье – точки в Житомирской, Ровенской, Черкасской и Николаевской областях. Данные отражены на карте распространения образцов типа Зм10-4.

Ключевые слова: песни зимнего цикла, мелотематическая форма, сюжетный рефрен, наращивание рефрена, барочная стилистика, Восточное Полесье, Левобережье, рождественский кант, кантовая фактура.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2020 р.

